

Баймурзина А.А.

Жастардың тілдік сәйкестілігі мен көптілділігін зерттеуде әдіс-тәсілдер таңдау негіздемесі

Мақалада қазіргі әлеуметтік лингвистиканың өзекті мәселелерінің біріне айналған жастардың тілдік сәйкестілігі мен көптілділігі және оны зерттеуде қолданылатын әдіс-тәсілдер сараланады. Әлеуметтік лингвистика әдістері мен тәсілдері актив және пассив болып бөлінетіндігі сөз етіледі. Соның ішінде, тест, сауалнама, сұхбат сияқты актив әдістерге терең назар аударылады. Әлеуметтік тіл білімі саласы әдіс-тәсілдері жөнінде іргелі зерттеулер жасаған ғалымдар тізбегі беріледі. Әлеуметтік лингвистика болсын, басқа да тіл білімі салалары аясында жасалған зерттеулер әдіс-тәсілдің оңтайлы қолданылуына байланысты нәтижелерге қол жеткізілетіндігі айтылып, зерттеудің әдістері мен тәсілдеріне жете мән берудің маңыздылығы айқындалып көрсетіледі. Сол себепті мақалада зерттеу нысанына орай таңдалған сауалнама әдісі жайында толығырақ айтылады. Тақырып бойынша жүргізілген зерттеу нәтижелері диаграммалар арқылы көрсетіледі.

Түйін сөздер: әлеуметтік лингвистика, әлеуметтік лингвистика әдіс-тәсілдері, жастар тілінің сәйкестілігі, жастар тілінің көптілділігі, сауалнама әдісі.

Baimurzina A.A.

Justification of a choice of methods in researches of language identity and multilingualism of youth

In this article language identity and multilingualism of youth which are topical issues of modern sociolinguistics and also, methods of their researches are considered. The author notes two types of methods: active and passive. The special attention is paid to active methods which examples are testing, questioning and interview. The author provides the list of the researchers who made a big contribution to definition of methods of sociolinguistics. Achievement of productive results in sociolinguistics, as well as in other sections of linguistics is closely connected with the correct use of methods. In this regard, the author gives a complete description of questioning, as the main method used in researches of object of her work. Results of researches on a subject of work are specified in charts.

Key words: sociolinguistics, methods of sociolinguistics, language identity of youth, multilingualism of youth, questioning.

Баймурзина А.А.

Обоснование выбора методов исследований языковой идентичности и полиязычия молодежи

В статье рассматриваются языковая идентичность и полиязычие молодежи, которые являются актуальными вопросами современной социолингвистики, а также методы их исследований. Автор отмечает два вида методов: активный и пассивный. Особое внимание уделяется активному методу, примерами которого являются тестирование, анкетирование и интервью. Автор приводит список исследователей, внесших большой вклад в определение методов социолингвистики. Достижение продуктивных результатов в социолингвистике, а также и в других разделах лингвистики тесно связано с правильным использованием методов. В этой связи автор приводит полное описание анкетирования как основного метода, используемого в исследованиях объекта её работы. Результаты исследований по теме работы указываются в диаграммах.

Ключевые слова: социолингвистика, методы социолингвистики, языковая идентичность молодежи, полиязычие молодежи, анкетирование.

А. Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институтының
I курс PhD докторанты, г. Алматы, Қазақстан,
e-mail: aiko_baimurzyna@mail.ru
Ғылыми жетекшісі – ф. ғ. д. профессор Л.М. Шайкенова

**ЖАСТАРДЫҢ ТІЛДІК
СӘЙКЕСТІЛІГІ МЕН
КӨПТІЛДІЛІГІН
ЗЕРТТЕУДЕ
ӘДІС-ТӘСІЛДЕР
ТАҢДАУ НЕГІЗДЕМЕСІ**

Қазіргі уақытта әлеуметтік лингвистика өзінің нысанын, мақсаты мен міндеттерін анықтап қана қойған жоқ, сонымен қоса тіл білімі ғылымына тән нақтылы нәтижелерін де беріп үлгерді. Әлеуметтік лингвистиканың ғылым ретінде негізін Париж және Женева мектебінің өкілдері (А. Сеше, Ш. Балли, А. Мартине, С. Кацевский, Р. Едаль т.б.), кеңестік диалектографистері (Г. Розенкронц, Т. Фрингс, Р. Горссе т.б.), кеңестік әлеуметтік бағытты ұстанушылар (Е. Поливанов, Р. Шор, В. Жирмунский т.б.) қалады. Отандық әлеуметтік лингвистика бұрынғы кеңес заманындағы әлеуметтік лингвистикалық бағыттың негізінде қалыптасты. Еліміздің тәуелсіздік алғанынан бергі жылдарда республикадағы тілдік жағдаят, тіл саясаты, оның өзіндік бағыттары арнайы зерттелді.

Қазақстандағы әлеуметтік лингвистика өзіндік тілдік құрылысы және онымен байланысты мәселелер ғылыми шешімін таба бастады. Бұл бағытта Б. Хасанұлы, М. Копыленко, А. Карлинский, М. Исаев, Э. Сүлейменова, З. Ахметжанова, С. Сайна, Н. Шаймерденова т.б. аға буын ғалымдарымен қатар, соңғы кездегі зерттеушілер К. Байбосынова, А. Құмарова, А. Абасилов, Г. Суюнова, С. Асанбаева, Д. Қасымова, Г. Алдабергенова, Г. Әлімжанова, т.б. еңбектерін атауға болады.

Қоғамдағы өзгерістерге немесе уақытқа байланысты өзгеріп отыратын тілдік құбылыстар тіл пайдаланушы ортада, әр түрлі әлеуметтік топтар арасында немесе субмәдениеттер, жай ғана екі адам арасындағы әңгіме диалогта да айрықша белгіленеді. Әрбір жағдаятта адам әр түрлі сөйлейді не болмаса әңгіме барысында өзгеріп отырады: өзара әңгімелесіп отырған екі тарап тең жағдайда немесе бірі басым түсіп, бірі тәуелділік танытуы да мүмкін.

Адамдар қоғамда бір-бірімен қарым-қатынас жасағанда әр алуан рөлдерді кездестіреміз: әке мен бала, ерлі-зайыптылар, бастық пен қызметкер, жұмысшы мен жұмыс беруші, сатушы мен сатып алушы, дәрігер мен науқас, мұғалім мен оқушы, оқытушы мен студент арасындағы байланыс. Олардың бір-бірімен тілдік қатынасқа түскенде өзін ұстауы, тілдік әдептілік сақтауы немесе белгілі бір нормадан ауытқымауы секілді мәселелер де тілдің қоғамдық жағына мысал бола алады

Осы айтылғандарды таразылай келе, әлеуметтік лингвистика өз назарын тілге, тілдің ішкі құрылысына емес, оның қоғамда қалай қолданылатынына аударатындығын байқаймыз. Осыған байланысты оған әсер етуші факторлар (жасы, жынысы, білімі, кәсібі т.б.), сөйлеушілердің әр алуан сипаттамаларынан бастап нақтылы сөйлеу ерекшелігіне дейін есепке алынады.

Кез келген зерттеу жұмысының басында, әсіресе әлеуметтік лингвистика бағытындағы ізденістерде, ең басты мәселе зерттеу нысанын анықтау болып табылады. Сол нысанды мақсаты мен міндеттеріне сәйкес зерттеу жүргізу барысында әдіс-тәсілдерді таңдау қиынға соғады. Себебі, сол әдіс-тәсілдер арқылы бастапқы мақсатқа жетуге болады. Олай дейтініміздің себебі, әдіс-тәсілдерді дұрыс анықтамасақ не болмаса ұтымды пайдалана білмесек, бастапқы бағыттан жаңылысып, өз мақсатымызға жете алмауымыз әбден мүмкін. Оны қарапайым мысалмен келтіруге болады. Егер де математик есеп шығару барысында қажетті формулаларды пайдалана алмаса, есеп дұрыс шықпайды.

Сонымен қатар, әдіс-тәсілдер зерттеу барысында, алынған нәтижелерге байланысты зерттеу бағыты, әдістері мен тәсілдері өзгеруі мүмкін. Зерттеу бағыты не кеңейе, не тарыла түседі. Мұндай жағдайлар зерттеу жұмысын түбегейлі өзгеруіне де әкеліп соғады. Сондықтан, қандай да бір зерттеуді бастамас бұрын, оны анықтауға мүмкіндік беретін әдістер мен тәсілдерді дұрыс таңдай білу міндетті. Осыған байланысты әдістер жайында белгілі орыс зерттеушісі В.А. Звигинцев былай дейді: «... әлеуметтік лингвистика «әдістемелік тұрғыдан талғаусыз» болып келеді, және әдістемелік аппараты «оның ең әлсіз тұсы»» [1, 255].

Әлеуметтік лингвистика әдістері мен тәсілдері актив және пассив әдістер болып екіге бөлінеді. Актив әдістерге тест, сауалнама, сұхбат жатады.

Сауалнама – зерттеу міндеттері мен мақсаттарына байланысты сауалдар. Оларға респондент ауызша не жазбаша жауап береді. Сауалнама 3 бөлімнен тұрады: кіріспе бөлім – сұрақтар мақсатын түсіндіру және анонимдік деңгейін көрсету, негізгі бөлім – нөмірленген сұрақтар тізімі, қорытынды бөлім – респонденттер туралы демографиялық-әлеуметтік мәселелер, олардың ойы және тілектері.

Сауалнамаға қойылатын өзіндік талаптары да бар, олар шындыққа сәйкес болу керек және валидтілік пен нақтылық сақталуы тиіс.

Сұхбат алу – зерттеуші мен информанттың тікелей қатынасында қолданылады. Әлеуметтік лингвистикалық мәлімет алу үшін тәжірибе жүргізушінің информанттардың белсенді сөйлеу әрекетін туғызу мақсатымен коммуникативтік процеске араласуына жағдай жасауымен байланысты. Тәжірибе жүргізуші тестілеуде: орынды өзі таңдайды, информанттарды жынысына, жасына, мамандығына, біліміне қарай топтастырады, тақырып сұрақтарын сұрыптайды. Әдістердің мұндай түрінде уақыттың үнемделмеуі мен керекті құралдардың көптігі – оның кемшілігін байқатады.

Пассив әдіс жазбаша құралдар арқылы тексеріледі немесе почта арқылы сауалнама сұрақтары жіберіліп сұрыптайды. Бұл әдістің алдыңғы әдістен артықшылығы – уақыт үнемдеу және информанттардың үлкен топтары қамтылады, кемшілігі – информанттармен тікелей қатынаста болмауы.

Осы әдістердің ішінде жастардың тілдік сәйкестілігі мен көптілділігін анықтауда сауалнама әдісі таптырмас құрал бола алады. Сауалнама – макроәлеуметтік зерттеулерде қолданылады. Осы күнге дейін біршама ғалымдар бұл әдістің нақты әрі шынайы ақпарат бермейтіндігін атап өтсе де зерттеулерде үздіксіз қолданылып келеді.

Сауалнамаға қатысты зерттеуші Ж. Смағұлова былай дейді: «Сауалнама әдісі тілдік әдепті тұрақты әрі белгілі бір уақыт аралығында қайталанып тұратын үдеріс ретінде қарастырады. Белгілі бір жағдайларда тілді қолдану жиілігі мен таралуы ұғымы күнделікті тіл таңдауының код алмастыру, код араластыру, стилизация немесе көпдауыстылық сияқты көпжақтылығын көрсете алмайды» [2, 83].

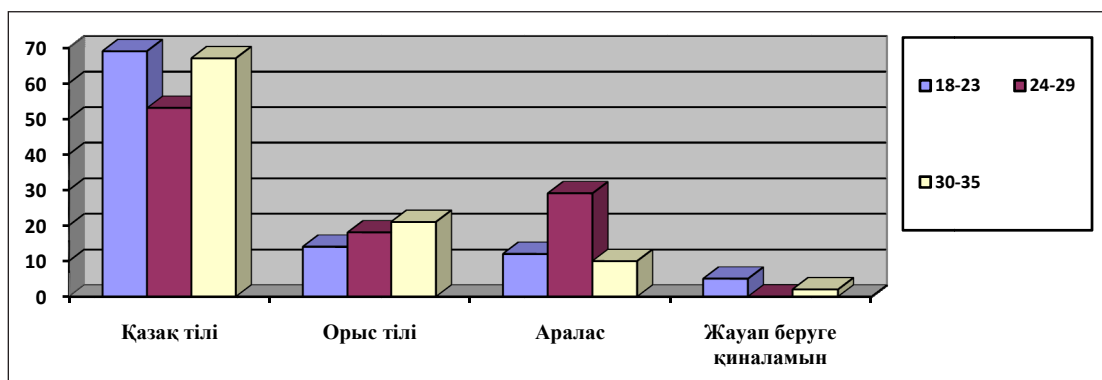
Тіл қоғамда адамның сәйкестенуіндегі аса маңызды құрал болып табылады, ал тілдік әйкестілік тұлғаның және топтың тілдік сипаттарының жиынтығы ретінде анықталады (тілді/тілдерді білуі немесе тілдік құзырет, тілдерді қолдану немесе тілдік қондырмалар) [3, 5]. Осындағы тілдік сәйкестілік терминіне анықтама беретін болсақ, ол Э.Д. Сүйлейменова, Ж.С. Смағұлованың «Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане» атты еңбегінде «сәйкестілік – идентичность: 1. В социологии, психологии – процесс эмоционального и иного (само) отождествления индивида с другим человеком, группой, образцом. 2. В социологической и социально-психологической литературе термин идентификация используется более широко, обозначая, с одной стороны имитацию, подражательное поведение, с другой (особенно в исследовании

личности) – эмоциональное слияние с объектом. В социолингвистике идентичность – это отождествление индивида с определенным этносом, национальностью, языком» деп анықтама беріп өтеді [4, 281].

Жастардың тілдік сәйкестілігі мен көптілділігін анықтау үшін 18–35 жас аралығындағы респонденттерден сауалнама алдық. Жалпы сауалнамаға 50 респондент қатысты. Оның басым көпшілігі – студенттер мен магистранттар болды. Сауалнаманың құжаттық бөлімінде жауап беруші жайында толық мағлұмат алу мақсатында, оның жасын, жынысын, білім деңгейін, жұмыс орнын, мамандығын көрсетуді ұсындық. Және де алынған нәтижелерді географиялық аумаққа байланысты сараптау мақсатында ту-

ған өлкесі мен қазіргі тұрғылықты жерін, және соңғы он жыл ішіндегі тұрған жерін белгілеуді талап еттік.

Сауалнама бір мезгілде емес, әр уақытта және әр түрлі топ студенттерінен алынды. Респонденттерге сауалнамаға жауап беру үшін он сағат көлемінде уақыт берілді және сауалнама мақсаты мен талаптары алдын ала айтылды. Сауалнамадағы бірінші сұрақ: «Сіздің күнделікті тұрмыста қолданатын тіліңіз қай тіл?». Бұл сұраққа алдын ала дайындалған төрт жауапты көрсеттік, респондент оның біреуін таңдауы тиіс немесе өз нұсқасын белгілейді. Бірінші сұраққа толық жауап бергендер үлесі – 62%, қалыс қалғандар – 13%, жауап беруге қиналғандар саны – 25% (1-диаграмма).

1-диаграмма – «Сіздің күнделікті тұрмыста қолданатын тіліңіз қай тіл?» атты сұрақ жауабының статистикасы

Бұл диаграммдан байқағанымыздай, қазақ тілін таңдағандар саны өзге жауаптардан басым, дегенмен бұл көрсеткіш 18–23 жас аралығындағы респонденттерде жоғары пайызға ие. Осы топтағы респонденттер де төртінші жауап, яғни «Жауап беруге қиналамын» деген нұсқаны таңдауда алдында тұр. Екінші топ, яғни 24–29 жас аралығындағы респонденттер аралас тілді қолданудан жоғары көрсеткішке ие болып шықты. Мұндай жауаптардан әр түрлі ықпал етуші факторларды шығаруға болады. Оның қатарында, саяси жағдай, тілдік саясат, тұрмыстық ахуал, тілдік ықпал секілді жағдаяттар да бар.

Сауалнама бойынша екінші сұрақ: «Сіз отбасыңызда және отбасы мүшелеріңізбен қай тілде сөйлесесіз?». Бұл сауалға бірінші сұрақтағыдай жауаптар реті берілді. Жауап берушілердің үлесі – 75%, қалыс қалғандар – 7%, жауап беруге қиналғандар саны – 18% (2-диаграмма).

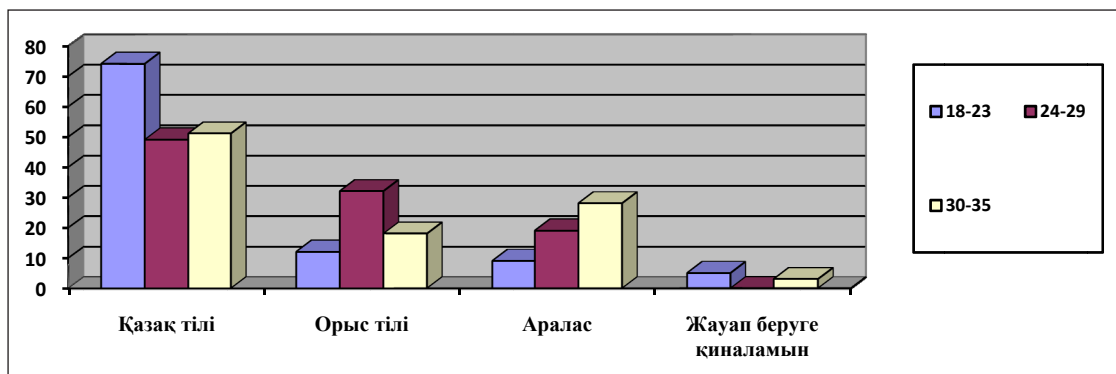
Бұл сұрақты таңдауымыздың себебі, қазіргі қоғамда жастар әр ортада (үй ішінде отбасы мүшелерімен, достарымен, жұмыс орны мен оқу орнында) әр түрлі тілде қарым-қатынасқа түседі. Екінші сұрақта да қазақ тілінде сөйлеушілер саны көп екендігін байқамыз, бірақ топтар арасындағы біршама айырмашылықтар да көрінеді. Мәселен, үшінші топ аралас тілді белсенді пайдаланатындығын көрсетсе, екінші топ отбасында орыс тілінде сөйлесетіндігі анықталды.

Осы секілді сұрақтар реті жалғаса берді: достарыңызбен, оқытушылармен, таныс емес адамдармен, қызмет көрсетушілермен тілдік қатынасқа түскенде қай тілді пайдаланасыз іспетті сұрақтар.

Тіл біліктілігіне қатысты сұраққа барлығы дерлік жауап берді. Дегенмен, тіл біліктілігін арттыратын тест үлгілері арқылы анықтамаған-

дықтан, тілдік деңгейі қай дәрежеде екенін нақты біле алмаймыз. Бірінші топтағы, яғни 18–23 жас аралығындағы жастар қазақ, орыс, ағылшын тілдерімен қатар, неміс, француз, қытай, корей,

түрік тілдерін меңгергендіктерін жеткізді. Екінші топтың көрсеткіші бірінші топпен салыстырғанда 8%-ға артта қалса, үшінші топ бірінші топтан 17%-ға төмен көрсеткіштерді көрсетті.

2-диаграмма – «Сіз отбасыңызда және отбасы мүшелеріңізбен қай тілде сөйлесесіз?» атты сұрақ жауабына жасалған статистика

Қорыта айтқанда, әлеуметтік лингвистика болсын, басқа да тіл білімі салалары аясында жасалған зерттеулер барысында қажетті нәтижелерге қол жеткізу әдіс-тәсілдің оңтайлы қолданылуына байланысты болып табылады. Сондықтан, зерттеудің әдістері мен тәсілдеріне жете мән берген жөн. Осы жұмыста зерттеу нысанына

орай тандалған сауалнама әдісі жайында ашып жазуымыз да осыдан. Жастар тілінің сәйкестілігі мен көптілділік үлесін сауалнама арқылы анықтау мұнымен тоқтамайды, алдағы зерттеулерімізде респонденттер саны мен оларды қамту аумағын кеңейтіп, бұдан да өзге нәтижелерге қол жеткізу болашақ еншісінде.

Әдебиеттер

- 1 Звегинцев В.А. Мысли о лингвистике / В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 335 с.
- 2 Смағұлова Ж. Әлеуметтік лингвистикалық өзгерістер: зерттеу жұмысының әдістемесі мәселесі // Тілтаным №4 (52). – Б. 80-84.
- 3 Сулейменова Э.Д. Архетип «гадкого утенка» и языковая идентичность // Языковая идентичность: Материалы Международной конференции. – Алматы, 2006. – С. 15-25.
- 4 Сулейменова Э.Д., Смағұлова Ж.С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 344 с.

References

- 1 Zvegincev V.A. Mysli o lingvistike / V.A. Zvegincev. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1996. – 335 s.
- 2 Smagholova Zh. A'lewmettik li'ngvi'sti'kaly'q o'zgerister: zertew zhummy'sy'ny'nh a'distemesi ma'selesi // Tiltany'm №4 (52). – B. 80-84.
- 3 Suleimenova E.D. Arhetip «gadkogo utenka» i yazykovaya identich'nost' // Yazykovaya identich'nost': Materialy mezh-dunarodnoi konferencii. – Almaty, 2006. – S. 15-25.
- 4 Suleimenova E.D., Smagholova Zh.S. Yazykovaya situaciya i yazykovoe planirovanie v Kazakhstane. – Almaty: Qazaq Universiteti, 2005. – 344 s.